

371.015
П87

14/12

Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ТУРНІНА Олена Леонтіївна

УДК 152.27:37.048.45

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО
САМОВИЗНАЧЕННЯ УЧНІВ ПРОФІЛЬНИХ ПЕДКЛАСІВ

19.00.07 - педагогічна та вікова психологія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

100310559

Київ - 1998

БІБЛІОТЕКА
НПУ імені М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти України.

Наукові керівники: кандидат психологічних наук, професор
ЛЕВЧЕНКО Михайло Володимирович,
кандидат психологічних наук, доцент
ДОЛИНСЬКА Любов Василівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова, завідувач кафедри.

Офіційні опоненти:

- доктор психологічних наук, професор
БОРИШЕВСЬКИЙ Мирослав Йосипович
Інститут психології імені Г.С. Костюка АПН України,
завідувач лабораторії
- кандидат психологічних наук, доцент
ХОМИЧ Галина Олексіївна,
Переяслав-Хмельницький педагогічний інститут
імені Г.Сковороди, завідувач кафедри.

Провідна установа: Вінницький державний педагогічний університет імені М.Коцюбинського, кафедра психології, Міністерство освіти України, м.Вінниця.

Захист відбудеться «18» червня 1998 р. о 14.30 год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради К. 26.053.02 в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова (252601, Київ, вул.Пирогова, 9.).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (252601, Київ, вул.Пирогова, 9).

Автореферат розісланий «__» травня 1998 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

— Долинська Л.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Створення і зміцнення української держави зумовлюється не лише вирішенням правових та економічних питань, але й підготовкою висококваліфікованих кадрів, здатних найбільш оптимально вирішувати завдання сьогодення на своєму робочому місці. В зв'язку з цим гостро і по-новому постають проблеми профвідбору, профорієнтації та професійного самовизначення особистості.

Проблема вибору професії педагога посідає особливе місце, оскільки саме вчитель має розв'язувати такі глобальні питання як формування громадянина України, утвердження в дітях загальнолюдських та національних цінностей, засвоєння глибоких і міцних знань з основ наук і, зрештою, вибір майбутньої професії кожним учнем. Вирішити їх може лише той, хто має справжні педагогічні нахили (психологічні, організаторські, розумові, акторські, інтелектуальні та ін.) та якості майбутнього вчителя, без розвитку і наявності яких неможливою буде педагогічна творчість і фахова майстерність.

Проблема відбору випускників шкіл, які проявляють схильність до педагогічної професії, завжди була актуальною і різні її аспекти знайшли своє відображення в психолого-педагогічних дослідженнях. Вони належать М.О.Амінову, Ф.М.Гоноболіну, С.А.Голованову, М.В.Великому, Н.П.Вояковій, П.П.Горностаю, Л.Д.Денисяко, О.Е.Ерьомкіній, Н.В.Кузьміній, М.Л.Левченку, О.Г.Морозу, Л.О.Міхасенко, Д.Ф.Ніколенко, В.О.Сластьоніну, С.В.Старшиніній, Р.І.Хмельюк, Г.Н.Хромовій, О.І.Щербакову та ін. і дозволяють вирішити такі проблеми професійно-педагогічної орієнтації як вплив довузівської орієнтації на успішність підготовки до вступу в ВНЗ, засоби орієнтації школярів на професію вчителя та визначення умов, які сприяють свідомому її вибору, виявлення індивідуальних особливостей учнів з метою їх професійно-педагогічної орієнтації, формування педагогічних здібностей.

Специфіка вибору професії вчителя вирішується дослідниками в контексті загальних положень щодо проблеми вибору професії, яка є як психологічною, так і соціальною одночасно. Вибір професії та ступінь реалізації життєвих планів учнів залежить не лише від їх намірів та здібностей, а й від таких умов як замовлення на дану професію, її статус в суспільстві, рівень інформованості молодшої людини та рівень її домагань, а також від віку, в якому здійснюється вибір професії.

Психологічні характеристики старшого шкільного віку є оптимальними для процесу вибору професії. Провідною діяльністю цього вікового періоду є навчально-професійна, а основним новоутворенням - світогляд та пов'язані з ним ідеали, ціннісні орієнтації. Інтенсивно розвивається са-

мосвідомість особистості як система поглядів на себе та своє місце в житті, починає складатись професійна самосвідомість. Головною особливістю юнацького віку є перехід до дорослого життя та пов'язані з ним соціальне та професійне самовизначення. А тому пошук шляхів та виявлення умов успішного професійного самовизначення учнів старшого шкільного віку є важливою психолого-педагогічною проблемою, яка вирішується по-різному залежно від конкретної професії. Так, у формуванні орієнтації на професію вчителя, переконань, мотивів і цілей цієї діяльності великі можливості мають педагогічні класи (М.О.Амінов, Н.П.Волкова, С.А.Волкова, О.Є.Єрьомкіна, М.І.Легенький, Н.М.Мажидов, Л.О.Міхашенко, Н.Ф.Пічко, Г.М.Хромова та інші). І хоча вони відрізняються профілем предмету, його специфікою, спільною залишається мета - доувівська підготовка майбутніх вчителів. Вивчались, зокрема, «педагогічний потенціал школярів», під яким розуміють сприятливе поєднання педагогічних здібностей з педагогічною спрямованістю (М.О.Амінов), специфіка реалізації в навчальному процесі педкласів головних напрямків професійної орієнтації (М.І.Легенький), можливості цілеспрямованого формування педагогічних здібностей у учнів педкласів (Г.Н.Сартан, Н.Ф.Пічко), залучення учнів до педагогічної діяльності як фактору оптимізації вибору професії вчителя (С.В.Старшиніна, Г.М.Хромова), особливості роботи вчителя в педагогічних класах (П.О.Міхашенко).

Разом з тим, аналіз робіт показав відсутність системних досліджень щодо особливостей професійного самовизначення учнями педкласу, мотивів вибору ними професії вчителя, змісту професійного ідеалу, динаміки основних характеристик самовизначення протягом навчання в педкласі, відповідності навчально-виховних планів та програм завданням педкласів.

Протягом багатьох років викладачами Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова проводиться систематична робота з абітурієнтами в профільних педагогічних класах (М.І.Легенький, Н.Ф.Пічко, О.Л.Туриніна та інші), накопичено значний досвід, який вимагає наукового осмислення та узагальнення.

Ці обставини, а також недостатня розробленість теоретичних і практичних аспектів проблеми професійного самовизначення на педагогічну професію та об'єктивна необхідність підвищення якості доувівської підготовки вчителів і обумовили вибір нами теми дисертаційного дослідження: «Психологічні особливості професійного самовизначення учнів профільних педагогічних класів».

Тема дисертації входить до плану науково-дослідної роботи кафедри психології НПУ імені М.П.Драгоманова.

Об'єктом дослідження є процес професійного самовизначення як компоненту самосвідомості в юнацькому віці.

Предмет дослідження - психологічні особливості процесу професійного самовизначення учнів профільних педкласів.

Мета дослідження полягає у виявленні особливостей та розробці на цій основі моделі професійного самовизначення учнів педагогічних класів, а також визначенні умов оптимізації цього процесу.

В основу дослідження нами було покладено **припущення** про те, що психологічні особливості професійного самовизначення учнів педкласу будуть визначатися сформованістю професійно-педагогічної спрямованості в структурі їх особистості, розвитком їх професійної самосвідомості, наявністю педагогічних здібностей та потреби в самоосвіті і самовихованні професійно-значущих якостей, а успішне протікання процесу професійного самовизначення може бути забезпечене шляхом впровадження в навчально-виховний процес спеціальної системи психолого-педагогічної роботи, яка б виконувала одночасно освітню, діагностичну, формуючу та коригуючу функції.

Для досягнення мети дослідження та перевірки гіпотези були поставлені такі завдання:

1. На основі теоретичного аналізу проблеми визначити модель професійного самовизначення учнів педкласів.

2. Проаналізувати психологічний зміст та особливості основних структурних компонентів цілісної системи професійного самовизначення учнів профільних педкласів.

3. Розробити та апробувати програму оптимізації професійного самовизначення учнів педкласів.

4. Виявити психолого-педагогічні умови ефективного протікання професійного самовизначення учнів профільних педкласів.

Теоретико-методологічною основою дослідження були положення Закону України «Про освіту», Державної національної програми «Освіта» (Україна XXI ст.); філософсько-педагогічний принцип єдності історичного і сучасного (у розробці історії питання); психологічний принцип єдності свідомості, самосвідомості і діяльності (О.М.Леонт'єв, Г.С.Спіркін, П.Р.Чамата); концепція єдності самосвідомості та соціального розвитку особистості (Л.С.Виготський, С.Л.Рубінштейн, О.М.Леонт'єв); основні теоретичні положення проблем профвідбору, профорієнтації та професійного самовизначення (Б.Г.Анан'єв, О.Ю.Голомшток, Ф.М.Гоноболін, Є.О.Клімов, О.Г.Мороз, Д.Ф.Ніколенко, В.О.Сластьонін, Б.О.Федоришин та ін.); принципи системності і структурності у визначенні методів дослідження.

В процесі дослідження використовувалися такі методи: теоретичний

аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження, систематизація, класифікація та узагальнення отриманої наукової інформації, спостереження, анкетування, бесіди, тестування; вивчення навчально-методичної документації; констатуючий, формуючий експерименти, методи математичної статистики.

Експериментальна база: учні педкласів м.Києва та учні профільних педкласів школи-гімназії N117 і с/ш N315 в кількості 513 осіб.

Надійність і вірогідність одержаних результатів та висновків забезпечено теоретичним аналізом проблеми, використанням системи стандартизованих валідних методик, які відповідають меті та завданням дослідження, достатнім обсягом вибіркової сукупності, коректним застосуванням загальноновизнаних методів статистичного аналізу.

Наукова новизна дослідження полягає в уточненні змісту поняття та розробці моделі професійного самовизначення учнів педкласів; виявленні психологічних особливостей структурних компонентів професійного самовизначення, які визначаються сформованістю професійної спрямованості учнів (змістом мотивів вибору професії вчителя, стійкістю намірів, наявністю професійних інтересів та ідеалів), педагогічних здібностей (організаторських, комунікативних, перцептивних та творчих) та професійної самосвідомості; визначенні критеріїв діагностування, показників та рівнів професійного самовизначення; створенні навчально-виховної системи активізації орієнтації на педагогічну професію та виявленні умов її реалізації.

Теоретична цінність дослідження полягає в поглибленні та розширенні теоретичних аспектів орієнтації на педагогічну професію змістом моделі та структурних компонентів цілісного процесу професійного самовизначення учнів профільних педкласів, а також обґрунтуванні основних психолого-педагогічних умов оптимізації цього процесу в навчально-виховній роботі з учнями педагогічних класів.

Особистий внесок автора полягає у створенні моделі та виявленні особливостей професійного самовизначення учнів педкласів, визначенні критеріїв діагностування, показників і рівнів професійного самовизначення та розробці навчально-виховної системи оптимізації цього процесу з врахуванням психолого-педагогічних умов її реалізації.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що в ньому підбрано та адаптовано надійний діагностичний інструментарій, а також виявлено та обґрунтовано систему критеріїв і емпіричних показників, які дозволяють виділити рівні сформованості професійного самовизначення учнів педкласів; представлено теоретично обґрунтовану та експериментально апробовану програму оптимізації професійного самовизначення учнів педкласів та методичні рекомендації щодо її реалізації, які можуть викори-

створюватися викладачами, що працюють в педкласах, а також при підготовці майбутніх вчителів до профорієнтаційної роботи на педагогічну професію.

Дослідження проводилось в три етапи (пошуковий, дослідно-експериментальний, узагальнюючий) протягом 1991 - 1998 р.

Апробація роботи. Результати дослідження опубліковано в методичних рекомендаціях, двох статтях у періодичних виданнях та матеріалах наукових конференцій. Основні положення доповідалися та отримали схвалення на республіканській науково-практичній конференції «Соціально-психологічні проблеми професійної підготовки майбутнього вчителя» (Київ, 1992); на II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Науково-методологічні проблеми викладання психолого-педагогічних дисциплін в закладах вищої освіти» (Мелітополь, 1997); на науково-практичній конференції «Допрофесійна педагогічна підготовка учнівської молоді в контексті реалізації комплексної програми «Вчитель»» (Кривий Ріг, 1998); на звітних наукових конференціях НПУ імені М.П.Драгоманова (1993; 1996; 1997; 1998), на засіданнях кафедри психології НПУ імені М.П.Драгоманова

Впровадження результатів дослідження здійснювалося в навчально-виховному процесі педкласу школи №315 м.Києва безпосередньо автором дослідження.

До захисту виносяться:

1. Положення про те, що орієнтацію на педагогічну професію цілеспрямовано слід здійснювати саме в ранньому юнацькому віці, який є сензитивним для професійного самовизначення як компоненту самосвідомості, а найбільш доцільною формою цього процесу є профільні педагогічні класи, які дають можливість не лише професійного, а й предметного вибору одночасно та створюють умови як для формування професійно-педагогічної спрямованості школяра, так і його особистісного зростання.

2. Модель професійного самовизначення учнів педкласів, яка включає в себе такі структурні компоненти: сформованість професійно-педагогічної спрямованості (мотиви, інтереси, ідеали, наміри); розвиток професійної самосвідомості (знання вимог педагогічної професії, власних особливостей та вміння співвіднести їх); наявність педагогічних здібностей та потреби в самоосвіті та самовихованні професійно значущих якостей, усвідомлення шляхів професійного зростання.

3. Програма активізації професійного самовизначення, яка ґрунтується переважно на використанні активних форм і методів навчання, професійно-педагогічній спрямованості всіх форм роботи, спільній організації діяльності учнів, їх взаємодії та проблемності вирішуваних завдань.

Структура дисертації: дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури і 5 додатків. Основний

зміст дисертації викладено на сторінках. Список літератури вміщує 268 джерел. В роботі міститься 32 таблиці та 4 ілюстрації загальним об'ємом 17 ст.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обгрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, виділено об'єкт і предмет дослідження, визначено його мету, сформульовано гіпотезу та завдання, розкрито методологічні та теоретичні засади дослідження, висвітлено наукову новизну, теоретичну та практичну цінність роботи, описано форми її апробації та впровадження в практику, подано положення, що вносяться на захист та відомості про структуру дисертації.

Перший розділ «Психолого-педагогічні основи дослідження професійного самовизначення» включає три підрозділи, в яких міститься аналіз теоретичного та методологічного підходів до проблеми профорієнтації, розкрито поняття «професійне самовизначення» та зміст присвячених йому досліджень, а також особливості проблеми профорієнтації на педагогічну професію.

Теоретичний аналіз проблеми дослідження вимагав перш за все уточнення загальноживаних понять «профорієнтація», «профконсультація», «професійний вибір» та «професійне самовизначення».

За змістовною спрямованістю профорієнтацію та профконсультацію можна визначити як «орієнтування» школяра, тоді як професійний вибір та професійне самовизначення більше співвідносяться із «самоорієнтуванням».

Проблема профорієнтації має свою історію, в якій можна виділити два якісно відмінних етапи та змістовних підходи: діагностичний та розвивальний. В діагностичному підході профорієнтація зводиться до забезпечення акту вибору сфери діяльності, який розуміється як встановлення співвідношення індивідуально-психологічних особливостей людини та вимог професії. Цей напрямок профорієнтаційної роботи реалізується переважно в психологічних лабораторіях, в яких учням, що здійснюють вибір професії, надається консультація на основі використання інтелектуальних тестів, сенсомоторних проб та медичного огляду. Основним недоліком психодіагностичного підходу є те, що учень розглядається в ньому лише як об'єкт психологічних впливів, а суб'єктивні моменти вибору лишаються поза увагою (М.С.Пряжніков, В.В.Чебишева та інші).

У розвивальному підході особистість школяра розглядається в процесі її становлення, а також у спеціально організованих виховних впливах, які активізують самовизначення. Вивчення індивідуальних особливостей дитини, за цією концепцією, є необхідним для знаходження найбільш ефективних форм активізації самовизначення, при якому учень може вільно, свідомо,

обгрунтовано зробити свій вибір (Б.Г.Анан'єв, В.В.Єрмолін, С.Л.Рубінштейн та інші).

В історичному плані, в дослідженнях проблеми профорієнтації простежується поступове зміщення в її розвитку акцентів на активну роль суб'єкта вибору професії, яка обумовлює його самостійні дії у співвідношенні з власними потребами, бажаннями та нахилами, виявлення факторів, що регулюють активність суб'єкта у виборі професії. Це, в свою чергу, передбачає створення таких умов, при яких учні могли б усвідомлювати і адекватно оцінювати властивості своєї особистості, в тому числі професійно необхідні та важливі якості та вміти співвіднести з ними вимоги професії (О.П.Мешковська, І.В.Михайлов, С.В.Сорокоумова, М.І.Чеснокова та інші).

Теоретичні аспекти професійного самовизначення розглядаються в психологічній науці у взаємозв'язку із загальним процесом самовизначення особистості. У витоків теорії професійного самовизначення стоять А.Маслоу, К.Роджерс, Д.Сьюпер та інші, які стверджували, що для успішної профорієнтаційної роботи необхідно вивчати особистість у всіх її багатограних аспектах та на основі цього розвивати і формувати соціально-активну поведінку. Проблема професійного самовизначення дістала свій розвиток в дослідженнях І.С.Кона, О.Л.Кондратьєвої, Т.В.Кудрявцева, В.М.Кухарчук, О.П.Мешковської, М.С.Пражнікова, В.В.Чебишевої, В.Ю.Шегурової, П.А.Шавіра, А.Б.Ценціпер, О.О.Філіпова та ін. Найбільшу складність в цьому процесі, на думку дослідників, представляють собою механізми саморегуляції, самоаналізу та самопізнання особистості, які розглядаються в літературі як показники психічного розвитку (Н.О.Менчинська, С.Л.Рубінштейн) та необхідна передумова самовиховання (А.Г.Ковальов, А.І.Кочетков). В ряді робіт розкриваються особливості самоаналізу у школярів різних вікових груп (Б.Г.Анан'єв, Л.І.Божович, М.С.Лейтес, О.П.Мешковська, С.Л.Рубінштейн), підкреслюється думка про те, що професійне самовизначення необхідно розглядати тільки в зв'язку із загальним розвитком особистості. Вирішення загальних питань про стратегію поведінки визначає часто специфіку професійного вибору, і навпаки, особливості професійного становлення значною мірою визначають загальний розвиток особистості.

Таким чином, аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що на сучасному етапі акцент у підготовці молоді до вибору професії переноситься на суб'єктивні сторони професійного самовизначення, які забезпечують активність поведінки молоді, тому що найкращими можливостями для професійного розвитку в нестабільних умовах життя, а також підвищення вимог до професійної підготовки, володіють ті учні, у яких

більш повно і виразно існує здатність до саморегуляції. В результаті основне завдання профорієнтаційної роботи зводиться до розвитку у молоді активного ставлення до своїх можливостей у зв'язку з усвідомленням важливості і необхідності самовизначення і, одночасно, активного ставлення до навколишнього світу, до пошуку покликання в зв'язку з усвідомленням своїх бажань і можливостей, зв'язків між майбутнім та сучасним.

При аналізі досліджень з проблеми орієнтації на професію вчителя, на основі поняття педагогічної діяльності та її основних функцій визначено сутність профорієнтації на педагогічну професію та її основні напрямки (профінформація, профдіагностика, профвідбір, профадаптація), специфіка їх реалізації в навчально-виховному процесі школи, засоби орієнтації школярів на професію вчителя та умови, які сприяють її свідомому вибору, формування психологічної готовності до вчительської діяльності, роль покликання в цьому процесі, передумови до розвитку та шляхи формування педагогічних здібностей у учнів, які обирають професію вчителя (Г.М.Голубцова, П.П.Горностай, Л.Д.Денисяко, О.В.Добенько, Л.В.Долинська, М.В.Левченко, М.І.Легенький, Ю.В.Ломакін, О.О.Медведенко, Д.Ф.Ніколенко, М.О.Новікова, В.І.Омельяненко, М.М.Поспелов, А.Я.Свінін, Р.І.Хмельюк, О.І.Щербаков та ін.).

Разом з тим, проведений аналіз показав відсутність узагальнених досліджень психологічних особливостей вибору професії вчителя випускниками шкіл на сучасному етапі, який характеризується, з однієї сторони, підвищеними вимогами до підготовки вчителя, здатного вирішувати завдання національної освіти, а з другої - падінням престижу педагогічної професії, що пов'язане з економічними проблемами в Україні, а також відсутність узагальненого досвіду роботи недкласів та ефективності системи роботи в них щодо орієнтації на педагогічну професію. Це відзначається в багатьох дослідженнях цієї проблеми, присвячених вивченню психофізіологічних та психологічних передумов до розвитку педагогічних здібностей учня в недкласах та їх формуванню, специфіки профорієнтації в недкласах, реалізації різних програм оптимізації процесу вибору професії вчителя учнями педкласу, особливостям функціонування педкласів в школах-інтернатах (М.О.Амінов, Н.П.Волкова, С.А.Волкова, О.Є.Єрьомкіна, М.І.Легенький, Л.О.Міхашенко, Н.М.Мажидов, Н.Ф.Пічко, М.Сартан, С.С.Старшиніна, Г.М.Хромова та ін.).

В другому розділі "Дослідження психологічних особливостей професійного самовизначення учнів профільних педкласів" представлено модель та приведено результати дослідження розвитку кожного з компонентів професійного самовизначення учнів педкласів.

Виходячи з теоретичного аналізу проблеми, ми розробили модель

професійного самовизначення учнів педкласів, яка включає такі структурні компоненти: сформованість професійно-педагогічної спрямованості в структурі особистості учня педкласу (мотивів, інтересів, ідеалів, намірів); розвиток професійної самосвідомості (знання вимог педагогічної професії, власних особливостей та умінь співвіднести їх); наявність педагогічних здібностей (комунікативних, організаторських, творчих, перцептивних, розподілу і переключення уваги); розвиток потреби в самоосвіті та самовихованні професійно-значущих якостей.

Професійно-педагогічну спрямованість ми розглядали як інтегральну динамічну якість особистості, основу якої складає сукупність стійких професійно-педагогічних мотивів, ідеалів, інтересів та намірів. Дослідження показало, що для більшості учнів педкласів (70,5%) основним мотивом вибору професії вчителя є «любов до дітей», другу рангову позицію займає «інтерес до улюбленого предмету», який безпосередньо не є свідченням педагогічної спрямованості, а лише показником прагнення до навчання з певного предмету. За результатами проведеного анкетування виявлено також нестійкість професійних намірів учнів профільних педкласів (38,9% учнів 10-го класу не виявили бажання займатись в майбутньому вчительською діяльністю). Вивчення за допомогою диференційно-діагностичного опитувальника Є.А.Климова (ДДО) та анкети ОДАНІ Б.О.Федоршина професійних інтересів учнів педкласів показало їх предметну спрямованість. Професійні ідеали більшості досліджуваних відображають спрощені життєві уявлення про зміст професійної діяльності. Основним смисловим центром професійного ідеалу у учнів педкласів та слухачів факультету майбутнього вчителя (для порівняння) є блок рис характеру та особливостей емоційно-вольової сфери. В цілому дослідження показало недостатню професійну спрямованість особистості майбутніх вчителів всіх досліджуваних форм підготовки. Це проявлялось в недостатній мотивації вибору професії вчителя, невпевненості значної кількості учнів в правильності та незмінності свого вибору, збіднених уявленнях про ідеал вчителя, переважанні предметних інтересів над професійними. Не відповідають необхідному рівневі розвитку і основні структурні компоненти педагогічних здібностей (досліджувались організаторські, комунікативні, перцептивні, творчі здібності та властивості уваги) і зміни протягом навчання в 10-11 класах відбуваються незначні, що свідчить про те, що навчальні плани педагогічних класів мало сприяють своїм формам роботи формуванню педагогічних здібностей.

Професійна самосвідомість у учнів педагогічних класів проявляється в основному в формі «ідеального Я» та формується під впливом уявлень про реальних вчителів, які поступово трансформуються в образ ідеального вчителя і співвідносяться з уявленнями про себе. Під впливом самооцінки у шко-

лярів формуються мотиви самоактуалізації, які відіграють суттєву роль в становленні педагогічної спрямованості. Результати кількісного аналізу самооцінок учнів педкласів (на основі коефіцієнта Стьюдента) показали, що лише 3% учнів десятого класу мають адекватну самооцінку професійно важливих якостей. У більшості учнів відсутня потреба в самоосвіті та самовихованні професійно значущих якостей.

Виділені компоненти моделі виступають одночасно критеріями професійного самовизначення учнів педкласів. За цими критеріями і на основі отриманих експериментальних даних було виділено три групи учнів профільних педкласів з низьким, середнім і високим рівнями професійного самовизначення. На основі відмінностей показників кожної групи учнів в ній виділяється додатково два підрівні (нижчий - I, та вищий - II).

Учнів вищого підрівня високого рівня, який би свідчив про ідеальну вираженість всіх компонентів професійного самовизначення на вчительську діяльність, не виявлено.

До високого рівня I підрівня віднесено 12% учнів, у яких сформовані мотиви, що свідчать про дійсно педагогічну спрямованість ("любов до дітей", "бажання перевірити свою придатність до педагогічної діяльності, набутти досвіду практичної роботи", "потреба в навчанні та вихованні, в передачі знань молодшим"). У учнів цієї групи професійний ідеал містить 10-12 якостей, які переважно відносяться до блоку професійних знань, елементів педагогічної майстерності та блоку педагогічної спрямованості, вони впевнені в незмінності свого професійного вибору, який зробили вже давно. У них достатньо розвинені педагогічні здібності, особливо комунікативні та організаторські, трохи менше - перцептивні та творчі. Розуміють важливість саморозвитку, працюють над деякими своїми якостями.

До вищого підрівня середнього рівня віднесено 19% учнів. Їм властиві мотиви вибору професії, які свідчать про частково-педагогічну спрямованість («переконавання в тому, що професія вчителя цікава та творча», «наявність нахилів до педагогічної діяльності» та ін.). Учні цього підрівня назвали 7-9 якостей професійного ідеалу, які відносяться як до блоку рис характеру, загального розвитку особистості так і до блоку педагогічної спрямованості. Вони недавно вирішили обрати професію вчителя, але на даному етапі впевнені в незмінності свого професійного вибору. Коефіцієнт рівня розвитку організаторських здібностей становить від 0,68 до 0,70, коефіцієнт рівня розвитку комунікативних здібностей - від 0,60 до 0,65, а це свідчить про те, що вони достатньо розвинені. Перцептивні, творчі здібності та розподіл уваги потребують розвитку.

До середнього рівня I підрівня ввійшли 17% учнів. У них достатньо сформовані мотиви, які свідчать про прагнення до навчання ("інтерес до

улюбленого предмету", "бажання одержати хорошу підготовку до вступу в вуз" та ін.), в комбінації з мотивами, що свідчать про часткову професійну спрямованість їх особистості. Професійні інтереси сформовані на достатньому рівні, а професійний ідеал містить в собі 5-6 якостей, які відносяться переважно до блоку рис характеру та особливостей емоційно-вольової сфери ("доброта", "ввічливість", "вимогливість" та ін.), блоку загального розвитку особистості ("ерудованість", "загальна культура"). Вони впевнені в незмінності свого професійного вибору. У цих учнів виявлена переважно неадекватна (завищена або занижена) самооцінка власних особливостей та можливостей та посередній рівень розвитку всіх досліджуваних компонентів педагогічних здібностей. Вони розуміють необхідність самовдосконалення та самовиховання, але не бачать конкретних засобів щодо цього.

До вищого підрівня низького рівня віднесено 38% учнів. Мотивами вибору професії вчителя у них є навчальні та егоїстичні («відпустка влітку», «легше вступити в педагогічний вуз»). Їх вибір педагогічної професії невіддалений в часі та неостаточний. Ідеал вчителя невизначений, на рівні усвідомлення 3-4 особистісних якостей, педагогічні здібності - нижче середнього рівня розвитку. Потреба в самоосвіті та самовихованні практично відсутня.

На найнижчому рівні професійного самовизначення знаходяться 14% учнів, у яких переважно сформовані егоїстичні мотиви («одержання диплому про вищу освіту», «тривала відпустка в літній період» та інші). Професійні інтереси або відсутні цілком або мають низький рівень розвитку, а професійний ідеал містить переважно дві якості, які, в більшості випадків, відносяться до блоку рис характеру та особливостей емоційно-вольової сфери і є невід'ємними для кожної професії. Висловлюють сумніви щодо остаточності свого професійного вибору. Рівень знань про вимоги педагогічної професії низький, а самооцінка власних здібностей або значно завищена, або занижена, самовихованням не займаються. Коефіцієнти розвитку педагогічних здібностей низькі.

Виявлені показники вказують на необхідність організації спеціальної навчально-виховної роботи з оптимізації професійного самовизначення учнів педкласів та індивідуалізації цього процесу з врахуванням особливостей сформованості кожного з компонентів. Ця робота повинна була передбачити такі форми, методи та засоби психологічного впливу, які б забезпечували взаємодію учнів з вчителями, включення учнів педкласів в ситуації, через які вони відчули б значущість та важливість свого вибору, а також інтерес до обраної професії. З цією метою була розроблена програма заходів з активізації професійного самовизначення учнів педкласів. При визначенні системи завдань, окрім розвитку всіх компонентів професійного

самовизначення, передбачалось, що їх виконання сприятиме вирішенню наступних завдань: формуванню психологічної, моральної, професійної готовності учнів педкласу до вступу в вуз, елементів професійної етики, оволодінню елементами педагогічної діяльності, зокрема педагогічним спілкуванням з вихованцями, розвитку вміння керувати емоційною та вольовою сферами, особистісному зростанню.

В третьому розділі "Активізація професійного самовизначення учнів педкласів у навчально-виховному процесі" представлено програму і результати формуючого експерименту. На цьому етапі розроблялася й експериментально впроваджувалася система роботи з активізації професійного самовизначення учнів педкласів, яка включала в себе такі блоки: теоретична психолого-педагогічна освіта з урахуванням завдань та компонентів професійного самовизначення; самодіагностування учнів; складання індивідуальних програм учнів з професійного самовизначення; індивідуальне консультування; активне соціально-психологічне навчання (творчі завдання, рольові ігри, диспути, аналіз конфліктних педагогічних ситуацій; мікрОВикладання; індивідуальні домашні завдання).

При розробці цієї програми ми виходили з припущення, яке підтвердилось в процесі формуючого експерименту, що вона буде ефективною за умов:

а) чіткої професійної спрямованості всіх методів та прийомів організації діяльності, що дає можливість набуття початкового педагогічного досвіду, "примірки" своїх особистісних якостей до вимог педагогічної діяльності;

б) спільної організації діяльності учнів, їх постійної взаємодії при виконанні різних форм роботи з метою віддзеркалення в інших власного рівня володіння навичками та прийомами діяльності, можливості постійного порівнювання ефективності своєї роботи з іншими, оволодіння навичками співпраці, взаємодопомоги, розвитку рефлексії, як професійно значущих якостей;

в) проблемності вирішуваних завдань, що розвиває педагогічну творчість, робить ситуацію більш емоційно привабливою, стимулює науковий пошук, призводить до власних маленьких професійно-значущих досягнень, які підсилюють позитивну мотивацію та надають впевненості у професійному виборі.

Формуючий експеримент проводився протягом двох років (10 та 11 класи) в одному з педкласів школи-гімназії №117. Програма включала, як уже зазначалось, блоки освітнього, діагностичного, формуючого та корекційного характеру і реалізовувалась автором дослідження.

На першому етапі було розроблено програму теоретичної психолого-

педагогічної освіти з врахуванням структури професійного самовизначення, спрямовану на засвоєння знань про психологію як засіб пізнання та тих вигод, які пред'являє до особистості педагогічна професія.

Психологічна діагностика та самодіагностування під час практичних занять використовувались з метою надання допомоги учням в усвідомленні та оцінюванні рівня розвитку у себе психологічних якостей відповідно компонентів професійного самовизначення.

В процесі активного навчання, якому ми надавали особливого значення, широко використовувались творчі педагогічні завдання з урахуванням профілю класу, які дозволяли учням набути навичок аналізу педагогічних ситуацій, виявити умови результативності передбачуваної діяльності та застосувати послідовність педагогічних дій. При цьому використовувались три типи завдань: орієнтовані та формування адекватного «Я - образу», адекватного образу професії та встановлення відповідності «Я - образу» та образу професії.

Аналіз педагогічних ситуацій проводився за розробленою нами схемою, яка включала орієнтування, характеристику вікових та індивідуальних особливостей учасників ситуацій, аналіз ситуації очима як вчителя, так і учня, можливості прогнозуючої поведінки вчителя, чинники виникнення конфлікту, шляхи його розв'язання, засоби та прийоми коригування поведінки учня.

Використовувались також педагогічні рольові ігри двох типів: відкриті, в яких всі обставини педагогічної ситуації відомі, та закриті, з неповною інформацією та необхідністю імпровізації, а також ситуації з їх реального життя. Обговорення ситуацій давало можливість перейти до групових дискусій.

Тренінгові заняття включали в себе методика, спрямовані на рефлексію життєвих цілей, усвідомлення себе в структурі соціальних відносин та вироблення позитивного мислення.

Реальне залучення учнів до педагогічної діяльності здійснювалось через мікрореконструкції, педпрактику в молодших класах та виховну роботу в літніх оздоровчих таборках.

Учні постійно вели щоденники самопізнання, в яких фіксували та аналізували свою роботу, позитивні сторони та труднощі, результати само-спостережень та самоаналізу. Записи обговорювалися з психологом-експериментатором в процесі індивідуального консультування. Склалися «Плани індивідуально-творчої роботи» з кожним учнем та «Програма формування основних педагогічних умінь» з врахуванням його індивідуальних особливостей.

Порівняння даних, отриманих на початку 10 - го та в кінці 11- го ек-

спериментального класу (початок і кінець формуючого експерименту), з показниками контрольного класу (див. табл.1), переконливо доводить, що застосування розробленої нами програми призвело до значної активізації професійного самовизначення учнів педкласів, що проявилось у збільшенні кількості учнів з високим та середнім рівнями професійного самовизначення.

Таблиця 1

Рівні професійного самовизначення учнів профільних педагогічних класів до початку і в кінці формуючого експерименту.

Рівні професійного самовизначення	До експерименту				Після експерименту				
	КГ (27 учнів)		ЕГ (25 учнів)		КГ (27 учнів)		ЕГ (25 учнів)		
	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	
Низький	I	7	25,9	6	24	3	11,15	-	-
	II	5	18,5	7	28	4	14,8	2	8
Середній	I	5	18,5	7	28	6	22,25	6	24
	II	9	33,35	4	16	12	44,4	9	36
Високий	I	1	3,75	1	4	2	7,4	6	24
	II	-	-	-	-	-	-	2	8

Про точність і вірогідність цих даних свідчать проведені нами кореляційний та факторний аналізи. Кореляційна матриця показників експериментального класу кінця дослідження засвідчила тенденцію збільшення висоти кореляційних зв'язків між компонентами. Домінуюче положення визначилося за професійною спрямованістю, яка має високі коефіцієнти кореляції з професійною самосвідомістю ($r = 0,99$, при $P \leq 0,01$), з педагогічними здібностями ($r = 0,80$, при $P \leq 0,01$), та потребою в самоосвіті та самовихованні ($r = 0,68$ при $P \leq 0,01$).

Показники кореляційних зв'язків підтвердили результати факторного аналізу експериментального та контрольного класів.

Таблиця 2

Фрагменти факторних матриць експериментального та контрольного педкласів кінця дослідження

Фактори	Ps	Prs	Pz	Ss
Факторна вага				
Експериментальна група	0,855	0,649	0,498	0,576
Контрольна група	0,564	0,505	0,383	0,521

Умовні позначення: Pr - професійна спрямованість, Prs професійно-педагогічна самосвідомість, Pz - педагогічні здібності; Ss - потреба в самоосвіті та самовихованні.

В цілому, результати формуючого експерименту показали ефективність розробленої програми активізації професійного самовизначення учнів педкласів, підтвердили висунуту гіпотезу та дозволили зробити загальні висновки.

Особистісно-орієнтований підхід в навчально-виховному процесі передбачає всебічну допомогу учневі в розкритті своїх здібностей та можливостей. Це завдання конкретизується стосовно кожного вікового періоду. В старшому шкільному віці, зважаючи на його основні психічні новоутворення, воно формулюється як професійна орієнтація та професійна консультація, які повинні допомогти учневі в здійсненні професійного вибору та професійному самовизначенні.

Процес професійного самовизначення передбачає активну роль суб'єкта вибору професії, яка обумовлює його самостійні дії, співвідносні з актуальними потребами, бажаннями, нахилами та здібностями. Це стає можливим лише за умов усвідомлення та адекватної оцінки учнями своєї особистості (в тому числі і професійно необхідних якостей) та співвіднесення власних індивідуальних особливостей з вимогами конкретної професії.

Професійне самовизначення стосовно педагогічної діяльності на сучасному етапі становлення суверенної України має особливе значення, оскільки в цю сферу повинні прийти люди, які оберуть її за покликанням і будуть, не зважаючи на соціальні труднощі, утверджувати в дітях загальнолюдські і національні цінності, формувати нове покоління громадян України.

Професійне самовизначення в старшому шкільному віці є компонентом самосвідомості особистості, а це означає, що його необхідно розглядати в тісному взаємозв'язку з загальним розвитком особистості і оптимізувати в природних умовах навчання і виховання учнів. Такою природньою формою організації професійного самовизначення щодо вчительської діяльності є педагогічні класи.

Розв'язання поставленого перед педагогічними класами соціального замовлення - підготовка майбутнього абітурієнта вузу - вимагає створення моделі професійного самовизначення, яка б охоплювала весь спектр вимог до учня та задавала діапазон розвитку кожного її компонента.

Теоретичний аналіз проблеми та експериментальні дослідження психологічних особливостей професійного самовизначення учнів профільних педкласів дозволяють включити в модель цього процесу такі компоненти як професійно-педагогічну спрямованість особистості, розвиток професійної самосвідомості, наявність педагогічних здібностей і потреби в самоосвіті та самовихованні професійно-значущих якостей, усвідомлення шляхів особистісно-професійного зростання.

Структурні компоненти моделі професійного самовизначення є критеріями діагностування його рівня. В звичайних умовах організації навчально-виховного процесу в профільних педкласах у 52% учнів зафіксовано низький рівень розвитку моделі професійного самовизначення, який характеризується переважанням егоїстичних мотивів, відсутністю професійних інтересів та стійких намірів, несформованістю професійного ідеалу, незнанням вимог педагогічної професії до особистості, неадекватністю самооцінки, що і визначило пошук шляхів, форм і методів оптимізації цього процесу.

Ефективність запропонованої системи з активізації професійного самовизначення учнів педкласів забезпечувалась поєднанням теоретичної психолого-педагогічної освіти з індивідуальним консультуванням учнів на основі їх діагностування та визначення індивідуальних програм професійного самовизначення, застосуванням активних методів навчання та отриманням власного педагогічного досвіду.

Умовами ефективності розробленої нами програми виступили професійна спрямованість всіх методів навчання, співпраця учасників навчально-виховного процесу, проблемність та креативність вирішуваних завдань, забезпечення успіху в виконуваний діяльності, використання таких форм та засобів психологічного впливу, які б давали відчуття правильності власного професійного вибору.

Робота автора за розробленою системою протягом двох років навчання учнів у профільних педкласах призвела не лише до розвитку всіх компонентів моделі професійного самовизначення, що підтверджено кореляційним та факторним аналізом отриманих даних, а й сприяла формуванню психологічної готовності учнів до оволодіння професією вчителя, професійної етики, оволодінням елементами педагогічної діяльності, педагогічного спілкування та особистісному зростанню майбутнього вчителя. З 25 випускників експериментального класу 8 стали студентами НПУ імені М.П.Драгоманова, 17 - Національного університету імені Т.Г.Шевченка.

Разом з тим, проведене дослідження не вичерпує всіх питань розв'язуваної проблеми. В подальшому плануємо розширення та структурування моделі професійного самовизначення, виявлення особливостей протікання цього процесу у акцентуйованих учнів, комплексну розробку інструментальних засобів діагностики, аналізу та управління процесом професійного самовизначення молоді.

Зміст дисертації відображено в таких публікаціях автора:

1. Туриніна О.Л. Особливості професійно-педагогічної спрямованості учнів педкласів // Наукові записки аспірантів. Вип.4. Луцьк, 1997.- С. 85-90.
2. Долінська Л.В., Туриніна О.Л. Проблеми професійного самовизначення учнів профільних педкласів.// Соціально-психологічні проблеми професійної підготовки майбутнього вчителя. Київ, 1992 р. - С.355-357. 80%.
3. Левченко М.В., Туриніна О.Л. Деякі аспекти профорієнтації на педагогічну професію.// Соціально-психологічні проблеми професійної підготовки майбутнього вчителя. Київ, 1992 р. - С.17-19. 70%.
4. Туриніна О.Л. Професійне самовизначення учнів педкласів на заняттях з психології. // Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції "Науково-методичні проблеми викладання психолого-педагогічних дисциплін в закладах вищої освіти". Мелітополь, 1997, - С.131-133.
5. Туриніна О.Л. Деякі питання професійного самовизначення учнів профільних педкласів // Допрофесійна педагогічна підготовка учнівської молоді в контексті реалізації цільової комплексної програми «Вчитель». Зб.науково-практичної конференції в трьох частинах. II ч. Кривий Ріг, 1998 - С.9-12.
6. Туриніна О.Л. Експериментальне вивчення професійної спрямованості учнів профільних педагогічних класів. «Психологія». Зб. наукових праць. Вип.І, НПУ ім.М.П.Драгоманова. - К., 1998.- С.27-31.
7. Долінська Л.В., Легенький М.І., Туриніна О.Л. Діагностування педагогічних нахилів старшокласників. Методичні рекомендації. НПУ ім.М.П.Драгоманова. - К., 1997. - 21 с, 50%.

Туриніна О.Л. Психологічні особливості професійного самовизначення учнів профільних педкласів. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук із спеціальності 19.00.07 - педагогічна та вікова психологія.

Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 1998 рік.

В роботі на основі теоретичного аналізу та експериментального дослідження проблеми професійного самовизначення учнів профільних педагогічних класів розроблено модель цього процесу, яка включає професійно-педагогічну спрямованість особистості учня, професійну самосвідомість, педагогічні здібності та потребу в самоосвіті та самовихованні. Визначено критерії діагностики, рівні сформованості та психологічні особливості прояву кожного з компонентів професійного самовизначення у

учнів педагогічних класів. Теоретично обґрунтовано та експериментально апробовано програму оптимізації професійного самовизначення на педагогічну професію, яка ґрунтується на використанні активних форм і методів роботи з учнями та визначено психолого-педагогічні умови її реалізації.

Ключові слова: профорієнтація, профвідбір, профконсультація, професійне самовизначення, професійна спрямованість, професійно-педагогічна самосвідомість, педагогічні здібності, мотиви, інтереси, ідеали.

Турина Е.Л. Психологические особенности профессионального самоопределения учащихся профильных педклассов. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 - педагогическая и возрастная психология.

Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев, 1998 год.

В работе на основе теоретического анализа и экспериментального исследования проблемы профессионального самоопределения учащихся профильных педагогических классов разработана модель этого процесса, которая включает профессионально-педагогическую направленность личности учащегося, профессиональное самосознание, педагогические способности и потребность в самообразовании и самовоспитании. Определены критерии диагностики, уровни сформированности и психологические особенности проявления каждого из компонентов профессионального самоопределения у учащихся педагогических классов. Теоретически обоснована и экспериментально апробирована программа оптимизации профессионального самоопределения на педагогическую профессию, которая основывается на использовании активных форм и методов работы с учащимися и определены психолого-педагогические условия ее реализации.

Ключевые слова: профориентация, профотбор, профконсультація, профессиональное самоопределение, профессиональная направленность, профессионально-педагогическое самосознание, педагогические способности, мотивы, интересы, идеалы.

Turina E..L. - Psychological features of professional self-determination of profiling pedagogical grades apprentices. Manuscript.

Dissertation for the competition of the scientific degree 'candidate of psychological science', specialty 19.00.07 - pedagogical and age psychology. M.P.Dragomanov National Teachers Training University, Kyiv, 1998.

Psychological features of professional self-determination of profiling pedagogical grades apprentices.

In this article, using theoretical and experimental analysis of professional self-determination of profiling pedagogical grades apprentices problems, a model of this proc-

ess is worked out which includes:

- professionally-pedagogical inclination of apprentice personality,
- professional self-consciousness,
- pedagogical capacities.

Diagnostics criterions, formless levels and psychological features of manifestation of each of professional self-determination components of pedagogical grade apprentices are defined in the article.

A program of professional self-determination activation for a pedagogical profession, which is based to make use of active forms and methods of work with apprentices are theoretically grounded and experimentally sampled, professionally-pedagogical conditions of market of the program are express.

Key words: vocational guidance, vocational selection, vocational consultation, professional self-determination, professionally pedagogical self-consciousness, pedagogical capacities, inducements, interests, ideals.